

VIZITACIJE V JULIJSKI KRAJINI V ČASU MED OBEMA VOJNAMA

Egon PELIKAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail.: egon.pelikan@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Vlogo »tretje stranke« avtor analizira na primeru odnosa med Vatikanom in fašistično vlado pri »urejanju razmer« v škofijah Julijske krajine z večinskim slovenskim in hrvaškim prebivalstvom v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Položaj v Julijski krajini je bil, po sklenitvi konkordata leta 1929, za Cerkev zelo občutljiv zaradi velikega vpliva in vloge slovenske in hrvaške duhovščine med prebivalstvom, kar je zahtevalo previdno politiko.

V prispevku avtor prikazuje vlogo apostolskih vizitatorjev (»tretje stranke«), kot se je ta pojavljala v teh specifičnih primerih in se iz instituta, ki naj omogoča »pravično in neodvisno posredovanje«, spreminjala v lastno nasprotje – v izvajalca (orodje aplikacije) že sprejetih odločitev v centrih moči (Rimu in Vatikanu) ter tako nudila zgolj videz neodvisnosti, nevtralnosti oziroma pravičnosti, značilnih za siceršnjo vlogo »tretje stranke«.

Ključne besede: Julijska krajina, Cerkev, fašizem, vizitacije, vatikanska hierarhija

VISITE APOSTOLICHE NELLA VENEZIA GIULIA NEL PERIODO
TRA LE DUE GUERRE

SINTESI

L'autore analizza il ruolo della "terza parte" nelle relazioni tra Vaticano e governo fascista nella "soluzione della situazione" nelle diocesi della Venezia Giulia con la popolazione di maggioranza slovena e croata negli anni Trenta del secolo scorso. Dopo la stipula del concordato nel 1929 la posizione della Chiesa nella Venezia Giulia divenne piuttosto delicata, tanto da richiedere una politica avveduta, a causa della forte influenza e del ruolo del clero sloveno e croato tra la popolazione.

Nel contributo l'autore presenta il ruolo dei visitatori apostolici ("terza parte") come compariva in questi casi specifici; l'istituto che doveva permettere una "mediazione giusta e autonoma" si trasformava nella propria antitesi, ovvero nell'esecutore (vero e proprio strumento d'applicazione) di decisioni già prese dai centri del potere (Roma e Vaticano), rendendo solo apparenti l'autonomia, la neutralità ossia la giustizia, caratteristiche tipiche della "terza parte".

Parole chiave: Venezia Giulia, Chiesa Cattolica, fascismo, visitazioni, gerarchia vaticana

UVOD

V prispevku prikazujem specifično podobo »tretje strani«, ko se ta spreminja v svoje nasprotje. S tem mislim najprej na to, da je »tretji strani« določena pred-sodba že tako ali tako imanentna. Stopnja te vnaprejšnje sodbe »tretje strani« je od primera do primera različna in obsega prilagajanja »tretje strani« t. i. širšim družbenim interesom, pragmatiki družbenih potreb, lastnim interesom, širšemu družbenemu kontekstu itd. Taka sporna vloga pa lahko sega vse do skrajnosti - do povsem spreobrnjene vloge »tretje strani«, ko ta nastopi zgolj kot alibi za vzpostavljanje »videza pravičnosti« in deluje v resnici v prid ene od sprtih strani v navidezni mediaciji. Tak, skrajni primer deviantnosti »tretje strani« je njena vloga v Julijski krajini v času med obema vojnama, ko v vlogi posrednikov v trikotniku med fašističnim režimom, Vatikanom in lokalno cerkveno hierarhijo v Julijski krajini kot »tretja stran« nastopajo papeški vizitatorji, ki naj bi neodvisno preiskovali položaj in poročali Piju XI. v Vatikan. V Julijsko krajino v resnici prihajajo kot izvrševalci politike sklenjenih dogovorov med fašističnim režimom in Katoliško cerkvijo.

Vizitacije v Julijski krajini v času med vojnama reprezentirajo stanje, ko je »tretja stran« zgolj krinka za izvajanje že poprej sklenjenih političnih ukrepov.

KATOLIŠKA CERKEV V JULIJSKI KRAJINI PO PRVI VOJNI

Po prvi svetovni vojni in rapalski razmejitvi je bila na ozemlju med bivšo avstrijsko-italijansko mejo in novo rapalsko mejo ustanovljena Julijska krajina. Po prevzemu oblasti leta 1922 so fašistične oblasti hitele z zatrtjem političnih in kulturnih razlik znotraj novih italijanskih meja ter s pripravo na imperialno misijo na vzhodni Balkan (Kacin, Pirjevec, 1998).

V Julijski krajini je bil fašizem na priključenih ozemljih soočen s povsem novo družbeno in politično realnostjo, tradicijo in multikulturalnostjo bivših ozemelj Avstro-Ogrske, v kateri so bili prisotni Italijani, Furlani, Slovenci in Hrvati in ki kot taka do tedaj ni poznala »ene in edine vodilne kulture«. Nova država se je poleg tega na teh ozemljih sploh prvič srečala z večjimi manjšinami (na Južnem Tirolskem z Nemci, na Goriškem in Tržaškem ter v Istri s Slovenci in Hrvati; Klabjan 2010).

Italijanizacija državnih institucij je sicer potekala sorazmerno brez težav – z mešanico političnih ukrepov, zakonskih odredb in represivnih metod (Kacin, 1977). Poseben problem pa je v tem smislu predstavljala Katoliška cerkev v Julijski krajini. Ideološko in politično sodelovanje med režimom in Katoliško cerkvijo, ki je bilo značilno za vso državo, se je malokje kazalo tako očitno kakor v »novih provincah«, kjer je bila Katoliška cerkev v rokah slovenskih oziroma Slovencem in Hrvatom naklonjenih cerkvenih dostojanstvenikov, nižja cerkvena struktura pa je sploh bila v veliki večini slovenska oziroma hrvaška (Pelikan, 2002a).

Na drugi strani si je slovenska in hrvaška duhovščina po letu 1918 v novi državi dejansko domišljala, da bo mogoče v novi državi nadaljevati oz. ohraniti vlogo enega od osrednjih slojev slovenskega in hrvaškega nacionalnega gibanja tako, kakor je to vlogo duhovščina opravljala v Avstro-Ogrski monarhiji (vodilna vloga duhovščine v naci-

onalnih gibanjih je značilna za vsa konservativna območja habsburške monarhije, kjer je zaradi pomanjkanja meščanskih elit duhovščina igrala vlogo nosilca in generatorja nacionalnih pobud). (Mannova, 2005; Rožac Darovec, 2010).

Kako poenotiti Katoliško cerkev v Julijski krajini v skladu z vsedržavnim položajem Katoliške cerkve v Italiji? Kako jo »spraviti« z režimom? Odgovor je bil zapleten za režim, še bolj pa za Katoliško cerkev, ki je na vsedržavni ravni s konkordatom leta 1929 našla »modus vivendi« s posvetno oblastjo. V Vatikanu in v Julijski krajini se je v tej zvezi nenadoma pojavil nov pojem: »romanizacija«. Po konkordatu se v tem smislu stopnjujejo ukrepi, ki multietnično podobo Julijske krajine spreminjajo tudi na cerkvenem področju:

- ukinitvev vsega slovenskega in hrvaškega, tudi katoliškega periodičnega tiska (1930);
- odstavitev slovenskega nadškofa v Julijski krajini Frančiška Borgie Sedeja 1931;
- prepoved rabe slovenščine v cerkvah v Benečiji leta 1933;
- zamenjava osebja vseh slovenskih in hrvaških samostanov v Julijski krajini do leta 1934 z italijanskim;
- prepoved rabe slovenščine v cerkvah v predmestjih Trsta leta 1936;
- zamenjava tržaškega škofa Alojzija Fogarja leta 1936, torej škofa, ki se je t. i. »etnični bonifikaciji« znotraj Katoliške cerkve upiral;
- pritiski s strani cerkvene hierarhije (tj. škofov Carla Margottija, Antonia Santina, Giusepeja Nogare itd.) na slovenske in hrvaške duhovnike, naj poučujejo verouk v šoli (kar je pomenilo: v italijanščini) itn. (Pelikan, 2002b, 302).

Večino represivnih administrativnih potez je spremljal predhodni tajni dogovor na relaciji fašistični režim – Katoliška Cerkev. Nato je sledil odločen nastop lokalnih oblasti, na pritožbe pa so predstavniki Vatikana odgovorili preprosto, da so proti zakonom državnih oblasti nemočni. V najbolj zapletenih in občutljivih primerih – kot je bila tudi odstavitev zadnjih dveh cerkvenih dostojanstvenikov v Julijski krajini, ki sta se italijanizaciji s pomočjo Katoliške cerkve upirala, pa je bil uporabljen institut »tretje strani« v obliki domnevno »neodvisne vizitacije«. V resnici je šlo za izvedbe že sklenjenih odločitev o usodi cerkvenih dostojanstvenikov (torej odstavitve) sprejetih na podlagi dogovorov med vlado in Vatikanom.

Vloga navidezno neodvisne in nad vsemi sprtimi stranmi posredujoče »tretje strani« je v primeru prisilnega odstopa oziroma odstavitve dveh ključnih škofov Julijske krajine (goriškega nadškofa, Slovenca Frančiška Borgie Sedeja leta 1930 in tržaškega škofa furlanskega rodu Alojzija Fogarja leta 1936) pripadla dvema cerkvenima dostojanstvenikoma, ki sta se za krajši čas v tej vlogi pojavila v Julijski krajini (očitno s polnim papeževim pooblastilom za izsiljeno odstavitev).

Vizitator Luca Ermenegildo Pasetto je bil »tretja stran«, ki je leta 1930 po dogovoru med vlado in Vatikanom k odstopu prisilil goriškega nadškofa Frančiška Borgio Sedeja, vizitator Raffaele Carlo Rossi pa je bil »tretja stran«, ki je leta 1936 (po enakem dogovoru) odstavil tržaškega škofa Alojzija Fogarja (Klinec, 1979).

O obeh primerih nastopanja »tretje strani« imamo o poteku vizitacij in obeh odstopih, ki so jima sledili, obsežna poročila krščanskosocialne organizacije, pa tudi obsežno dokumentacijo, ki je povsem na novo dostopna v arhivu v Vatikanu, in sicer v oddelku Affari

Ecclesiastici straordinari (AFS). Druga drugo dopolnjujeta do mere, ko zgodovinarju ni težko precej natančno rekonstruirati potek dogodkov.

PRIMER FRANČIŠKA BORGIE SEDEJA - VIZITATOR LUCA ERMENEGILDO PASETTO

Leta 1923, ko je organizirano kampanjo za Sedejevo odstavitev vodil videmski prefekt Piero Pisenti, je Mussolini osebno sugeriral pravosodnemu ministru Roccu, *“da ne kaže vztrajati pri Sv. sedežu, tudi zato ne, ker “odstranitev” bi bila po drugi strani politično nevarna, kajti Sedeja ljubi skoro vse prebivalstvo nadškofije, ki je v treh četrtinah slovansko...”* (Kacin, 1990, 182).

Tudi spomenica fašističnih sekretarjev Julijske krajine z dne 11. junija 1927 izrecno omenja »problem«, ki naj bi ga za oblasti predstavljal goriški nadškof Sedej. Ob stikih fašističnih sekretarjev novih provinc z Ducejem se je praviloma (tj. skoraj vedno) govorilo tudi o slovenskih in hrvaških duhovnikih v obliki nekakšne stalne »rubrike« (Mattiussi, 1992, 83).

Avgusta 1929 je pred kratkim imenovani sekretar fašistične stranke na Goriškem Pino Godina v poročilu generalnemu sekretarju fašistične stranke (PNF) Augustu Turatiju (na njegovo predhodno osebno zahtevo) o aktivnosti slovenske duhovščine v provinci zapisal:

»Dokler bo na čelu goriške nadškofije msgr. Frančišek Borgia Sedej; dokler se ne bo odločno nastopilo proti iredentistični dejavnosti slovenskih duhovnikov in dokler se ne razreši vprašanje goriškega semenišča, bodo asimilacijske dejavnosti med tujerodci, ki jih izvaja šola, mladinske organizacija Ballila, Fašistična ženska zveza itd. nevtralizirane. Kot take bodo prinašale zgolj skromne in začasne rezultate...« (Matta, 1983, 45).

Vsekakor je minister za pravosodje, Alfredo Rocco, že avgusta 1930 prek italijanskega ambasadorja pri Sv. sedežu, De Vecchia di Val Cismona zahteval spremembe oziroma ukrepe v smeri *»reševanja zapletenih razmer na Goriškem«*. Tedanji vatikanski državni tajnik Eugenio Pacelli (poznejši papež Pij XII.) je obljubil, da bo *»nadškofu Sedeju takoj pisal v smislu vladnih želja«* (Matta, 1983, 49). Očitno so med fašistično vlado in vatikansko diplomacijo potekali pogovori o položaju na Goriškem.

Uvod v odstavitev nadškofa Sedeja so predstavljali izgrede v škofiji, ki so sledili takoj po sklenitvi konkordata leta 1929. Praviloma so vdorom v cerkve med bogoslužjem, ko je bila tam v rabi slovenščina, sledile pritožbe vlade in pritiski na Vatikan, naj »uredi razmere v goriški nadškofiji«.

Nenadoma je decembra leta 1930 v Julijsko krajino prvič prispel papežev posebni odposlanec, apostolski vizitator škof Luca Ermenegildo Pasetto, ki naj bi preiskal pritožbe lokalnih državnih oblasti, se seznanil s stanjem v nadškofiji in o vsem poročal v Vatikan. (BA, 53). Z manjšinskimi vprašanji naj bi že imel izkušnje, saj je podobna vprašanja preiskoval že v Španiji.¹

Iz Julijske krajine so o tem poročali Engelbertu Besednjaku na Dunaj:

1 BA, dok. št. 58.

“Popoldne je zborovala konfinacijska komisija: prefekt se je baje uprl konfinacijam duhovnikov.² Isti dan je prišel v Gorico uradno javljen vizitator. Dobro zasnovan načrt, da bi s konfinacijami duhovnikov pritisnili na nadškofa, naj odstopi, se je izjalovil. Jaz sem nadškofa stalno informiral, kako tečejo stvari. S prihodom vizitatorja je nastopila doba pričakovanja. Za zdaj o strogih policijskih ukrepih ni niti govora, ker je Vatikan reklamiral to snov za paritetno komisijo.”³

Kmalu pa se je začel položaj zapletati. Vizitatorjeve izjave so prinašale prva slaba znamenja: “Vizitator je škof, fr. Luca Ermenegildo Pasetto, kapucin (Roma 25, Via Sardegna 40), okoli 60-leten mož, molčeč, že z izkušnjami v manjšinskem vprašanju, ker je v podobnih rečeh preiskoval razmere Katalonske manjšine pod Primožem de Rivero in Madjarske manjšine v Romuniji; iz Padove doma, mož upravniške smeri, praktičen, tuj teoriji in načelom o naravnem pravu. Prišel je semkaj malo poučen, zelo se je čudil našemu etnografskemu zemljevidu, ki kaže narodnostno mejo čisto na zapadu Gorice in Hrvate “da un mare al altro”.⁴ Sestavili smo brž prvo spomenico, ki mu jo je vročil mons. Valentinčič (te nimam pri roki, a jo še pošljem). Tedaj je vzkliknil: “ora vedo, che il problema e piu complicato”.⁵ Prosil je za nove informacije. Izročili smo mu spomenice o prosvetnem delu, tisku, cerkveni glasbi, Z. Z. (Zadružni zvezi, op. E. P.), o splošnem položaju manjšine, o verouku in dodatno še priloženo noto o stališču ljudstva do sv. Stolice. Obiskal je uradno Alojzijevišče in naznačil, da je to vprašanje še nerešeno, ker je zavod cerkvena ustanova. /.../ Ko sem bil pri njem, sem prosil, naj sv. Stolica v jasni, določni, splošno obvezni obliki razloži načela o naravnih pravicah nar. manjšin. Odrezal je: “la S. S. non puo pronunciarsi sulle questioni politice”.⁶ Tudi Drejcu (Radu Bednařiku, op. E. P.) v Trstu je tako povedal« (BA, 58).

Očitno so primorski krščanski socialci gojili velike upe v vizitacijo Luce Pasetta. Poročilo, ki se nahaja v Vatikanu, pa je bilo za slovensko in hrvaško duhovščino v Julijski krajini uničujoče. Obsega 62 strani drobnega teksta in posebno prilogo v obliki tipkanega povzetka ter 5 različnih obsežnejših dokumentov (prilog). Med temi najdemo tudi načrt za delovanje tajne organizacije, ki ga je vizitator očitno pridobil od lokalne kvesture.⁷ V njem je nečak nadškofa Sedeja, duhovnik Ciril Sedej, orisal načrt bodoče tajne organizacije, ki naj bi se posvetila tajnemu, očitno protidržavnemu delovanju za ohranjanje slovenskega in hrvaškega jezika v Julijski krajini.⁸ Kako je na Pija XI. deloval tovrsten

2 Goriški prefekt Sergio Dompieri je bil v zelo dobrih odnosih z Besednjakom (Besednjaku in Bitežniku je pomagal tudi pri emigriranju iz Italije) pa tudi z nadškofom Sedejem. Milica Wohinz navaja prav njegov odnos do Slovencev kot enega pomembnejših razlogov za njegovo poznejšo odstavitev z mesta goriškega prefekta. (Glej: M. K. Wohinz, Prvi antifašizem..., str. 142.)

3 Po določbah konkordata je o vseh spornih vprašanjih oziroma incidentih med cerkvenimi in posvetnimi oblastmi odločala štiričlanska mešana komisija.

(Glej: BA, dok. št. 58.)

4 “Od morja do morja...”

5 “Zdaj vidim, da je problem bolj zapleten...”

6 “Sv. sedež se ne sme opredeljevati do političnih vprašanj...”

7 Glej poročilo Luca Pasetta: Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 832 – 833, Fascikel 474, priloge.

8 Dokument je v rimskem centralnem arhivu našla zgodovinarica Milica Kacin Wohinz. (O tem glej: M. K. Wohinz, Prvi antifašizem..., str. 140.)

dokument goriške kvesture potem, ko mu ga je predstavil sam apostolski vizitator in ga ob tem še primerno komentiral⁹ – si lahko mislimo.¹⁰

V poročilu Janka Kralja, ki je dogajanje spremljal iz neposredne bližine nadškofa Frančiška Borgie Sedeja, lahko preberemo opis vizitacije:

“Papežev vizitator preiskuje položaj. Proti krivicam so Hrvati in Slovenci vložili na sv. Stolico v Rim več pritožb. Uspeh je bil ta, da je Pij XI. poslal v Istro, na Tržaško in Goriško svojega posebnega odposlanca in pooblaščenca, ki naj razmere preštudira in poroča o njih v Rim. /.../ Potoval je po deželi, klical k sebi celo vrsto hrvatskih in slovenskih duhovnikov, jih mirno zasliševal in jemal na znanje njih pritožbe. Pri tem je kadil pipo in tu pa tam vzkliknil: “Poвери gli slavi!”. Hrvatski in slovenski duhovniki so mu začetkoma zaupali, saj je bil apostolski vizitator, to se pravi zastopnik svetega Očeta. Razen tega je bilo njegovo obnašanje prijazno in dobrohotno.»

Vizitator Luca Pasetto pa je prišel oktobra 1931 nenadoma še drugič in zadnjič v Julijsko krajino. Dobro je ob njegovem drugem obisku predvideval Besednjak v pismu Janku Kralju, da se bo tokrat v najširšem smislu pokazala uspešnost oziroma neuspešnost njihove dotedanje politike:

“Tako čakam že dolgo popis tvojega potovanja v Rim in važnih razgovorov, ki si jih imel z osebnostmi v Vatikanu, ter poročilo o delovanju apostolskega vizitatorja Luca Pasetta v Gorici. /.../ Mož deluje po nalogu Rima in zato je njegov nastop značilen za presojo vatikanske politike v našem vprašanju. Iz njegovih besed in dejanj spoznamo, kako je vplivalo na vodstvo rimske Cerkve Bauerjevo pismo in vse, kar je njemu sledilo.”¹¹

Očitno se Besednjak ni zavedal, da je usodo Sedeja – in najbrž že tudi tržaškega škofa Fogarja – zapečatila že prva vizitacija Luce Pasetta in njegovo uničujoče poročilo o položaju v goriški nadškofiji in tržaški škofiji. Poročilo Janka Kralja navaja:

»Prišla pa je strašna prevara! Izkazalo se je, da glavna skrb škofa Luce Pasetta ni bila ta, da ugotovi upravičenim pritožbam preganjanih slovenskih vernikov, temveč ta, da zruši slovenskega goriškega nadškofa Sedeja, edinega zaščitnika slovanske manjšine v Julijski krajini. Apostolski vizitator je začel nagovarjati Sedeja, naj se odpove, naj odstopi. Sedej se je odločno branil, dokler mu Luca Pasetto ni povedal v obraz, da je to želja svetega očeta! Nadškof je ostrmel. Vrhovnemu poglavarju Katoliške cerkve, v katerem je videl najvišjo avtoriteto, se ni maral upirati. (...) Čim je Luca Pasetto imel tako izsiljeno prošnjo za odstop, je brž odpotoval v Vatikan. Iz Rima je pa z bliskovito naglico prispel dekret o imenovanju novega upravitelja goriške nadškofije. (...) Začasnega naslednika drju Sedeju je bil imenovan - zloglasni istrski Italijan Giovanni Sirotti. Po vsej deželi je šel val nepopisnega ogorčenja in žalosti. Odstavitev nadškofa Sedeja in imenovanje Sirottija za apostolskega administratorja pomeni višek protislovanske politike Vatikana v Julijski krajini.

9 Glej poročilo Luca Pasetta: Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 832 – 833, Fascikel 474, priloge.

10 Za tajno združevanje in delovanje je bilo namreč v Italiji že po Zakonu o zaščiti države iz leta 1926 predvideno najmanj od 5 do 10 let zapora.

11 BA, dok. št. 143.

(...) Iz tega sledi pa tudi, da je Vatikan pogazil dano besedo, da je prevaral - starega nadškofa Sedeja in vse slovanske katoličane v Julijski krajini!«, so še menili v poročilu o dogajanju v Julijski krajini krščanski socialci v Gorici.¹²

Vtise ob sprejemu pri nadškofu Sedeju v dneh tik pred njegovo smrtjo je Janko Kralj opisal v poročilu Engelbertu Besednjaku:

»Dan za tem 3. 11. mi je prebral in izročil pismo na papeža, prepisa nimam, a sem si koj zabeležil po spominu: V uvodu se mu zahvaljuje, da ga je odvezal službe in mu podelil naslov egidskega škofa. Potem pravi: "ko se po 25 letnem delu poslavljam od goriške nadškofije in čutim, tudi od pozemskega življenja, se na vratih večnosti vpričo Boga obračam do Vaše Svetosti z milo prošnjo, da se usmili tega dobrega in Cerkvi zvestega slovenskega ljudstva, ki se po civilnih oblastvih že dolga leta krivično in nečloveško preganja, in da imej V. S. (Vaša Svetost, op. E. P.) pred očmi te stotisoče neumrljivih duš, ko bo izvolila naslednika nadškof. stolice. Naslednik bodi "homo pius et iustus", ki bo, kar je naraven pogoj, ne samo znal jezik slov. ljudstva, ki tvori večino nadškofije, marveč bo tudi to ljudstvo in njegov jezik prisrčno ljubil, ter značajno in neustrašno branil njegove naravne pravice pred nečloveškim preganjanjem, kar bo v slavo sv. Cerkve in v zveličanje mnogih. To je zadnja moja želja, ko polagam nadškofijo pred nogo Vaši Svetosti".

To pismo je datirano 5. XI. Ko mi je pismo prebral, je rekel:

"Zdaj vam povem žalostno novico. Velika nesreča je zadela nadškofijo. Sirotič je imenovan za upravitelja". Jaz sem obstal in kar nisem mogel verjeti. N. (nadškof, op. E. P.) je bil strašno pobit in skoro jokaje je, ko sem mu pravil o koprskih dogodivščinah (o raznarodovalni politiki Sirottija v koprskem semenišču, op. E. P.), vzdihnil: "prevarili so me". Več ni spravil iz sebe.

Iz vsega, kar vem, sem prepričan, da ga je Luca premamil, da je podpisal prošnjo z obljubo, da bo naslednik pravičen in večš slovenščine.¹³

Pogovor z odstavljenim škofom si je dr. Janko Kralj očitno zelo dobro zapomnil, saj v vatikanskem arhivu državnega tajništva lahko najdemo Sedejevo pismo. Zmotil se je samo v datumu – pismo je Sedej napisal istega dne, ko je bil "odstopljen", torej 3. novembra in ne 5. novembra 1931.¹⁴ Poročilo zelo natančno ustreza vsebini Sedejevega pisma Piju XI.

V Vatikanu je od odmevih odstopa v jugoslovanskem tisku redno poročal papeški nuncij Ermenegildo Pellegrinetti, ki je iz Beograda razvil pravo obveščevalno mrežo v uradništvih vseh pomembnejših jugoslovanskih časopisov in tudi širše. Izrezki in poročila, komentarji in nasveti so se tako redno nahajali na mizi kardinala Eugenia Pacellija (poznejšega papeža Pija XII.), tedaj vatikanskega državnega tajnika, ki je pripravljaval kratke povzetke za Pija XI. Po njegovem mnenju naj bi bilo zdaj nujno za vsako ceno preprečiti širjenje vesti, da nadškof ni odstopil prostovoljno.¹⁵

12 BA dok. št. 117.

13 BA, dok. št. 328.

14 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 856–8587, Fascikel 552, dok. št. 40. Pismo Frančiška Borgie Sedeja Piju XI. z dne 3. novembra 1931.

15 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 856–857, Fascikel 552, dok. str. št. 32–41. Odzivi na Sedejev odstop v Jugoslaviji in prevedeni članki iz jugoslovanskega časopisja ter Pellegrinettijevi komentarji in nasveti.

PRIMER TRŽAŠKEGA ŠKOFA ALOJZIJA FOGARJA LETA 1936 – VIZITATOR RAFFAELE CARLO ROSSI

Tudi tokrat je bila akcija političnih oblasti očitno dobro usklajena z akcijo cerkvenih oblasti. Po poročilih krščanskosocialne organizacije naj bi bil Fogar še ob koncu leta 1934 v avdienci pri Piju XI., kjer ga je "papež zelo lepo sprejel in mu zatrdil, da o kaki premestitvi ni govora".¹⁶

In vendar je v tem času (še tik preden je bil za goriškega nadškofa imenovan septembra 1934 Carlo Margotti) prava »sramotilna pisma« na račun slovanske duhovščine v tržaški škofiji in goriški nadškofiji v Vatikan pošiljal apostolski administrator Goriške nadškofije Giovanni Sirotti, ki je v tem smislu, kot je očitno iz vatikanskih dokumentov, sodeloval tudi z lokalnimi državnimi oblastmi. V poročilu ne manjka znanih stereotipov o "kulturno zaostalih Slovanih", poročilih o "pijančevanju in drugih nemoralnostih slovanskih duhovnikov", domnevnih samomorih (!?) med slovansko duhovščino, predvsem pa »pričevanj« o srditem spopadu med Italijani in Slovani v nadškofiji, pri čemer naj bi slovanski duhovniki »sovrážili vse kar je italijansko« in tako onemogočali vsak dialog z državnimi oblastmi, za kar naj bi bil še posebej odgovoren prav tržaški škof Alojzij Fogar, ki da je zaščitnik gibanja slovanskih duhovnikov.¹⁷

Vse ostreje pa se je v zvezi s škofom Fogarjem oglašala tudi lokalna fašistična oblast. Na drugi strani so člani jugoslovanske škofovske konference naslovili na škofa Fogarja pisma z izrazi podpore. Spomenico v podporo škofu Fogarju so Piju XI. še maja 1936 poslali iz tržaške škofije, podpisali pa so jo vsi slovenski in hrvaški duhovniki tržaške škofije.¹⁸

Vendar je »enotna volja slovanske duhovščine« teze administratorja goriške nadškofije Giovannija Sirottija o zarotništvu slovanske duhovščine potrjevala v enaki meri, kakor je potrjevala njegovo rotnje, prošnje in dokazovanje o nujnosti spremembe na tržaškem škofovskem sedežu, četudi je bila odstranitev škofa Fogarja takrat očitno že odločena (Juvančič, 1975, 113–115). Kot pravi italijanski zgodovinar Franco Belci, naj bi si Vatikan - tako kakor pri nadškofu Sedeju - zavaroval navidezno avtonomijo in reagiral šele 1936, saj bi bila takojšnja zamenjava škofa Fogarja preočitno kazala na sodelovanje med politično in cerkveno oblastjo (Belci, 1985, 87).

In pri tem je bil tudi podobno »diskreten«. Po posebnem papeškem odposlancu - »tretji stranki«, ki naj bi »neodvisno preiskala položaj«, je dosegel tudi Fogarjev »prostovoljni odstop«.

Kako so se pri tem različni akterji posluževali notranje-cerkvenih spletk, dokazujejo vatikanski dokumenti. Najbolj radikalna so sramotilna pisma administratorja Giovannija Sirottija in nato poročila goriškega nadškofa Carla Margottija. Kot izhaja iz dokumentov, se je gonja proti škofu Fogarju pričela že z vizitacijo Luce Pasetta, ko je odstavljaj

16 BA, dok. št. 149. Priložena je statistika iz "L'idea del popolo" z dne 22. septembra 1934.

17 Prim. Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 857 – 858, Fascikel 554, dok. str. št. 11–13. Gre za poročilo Giovannija Sirottija v Vatikan in spremno dokumentacijo pridobljeno s strani kvesture v Gorici.

18 BA, dok. št. 496.

nadžkofa Sedeja. Njegove sodbe o položaju v Julijski krajini, poročilih o spomladanski vizitaciji 1931, so bile uničujoče tudi za tržaškega škofa Alojzija Fogarja, saj je tudi slednji v njih opisan kot »ragazzone«,¹⁹ na njegov račun pa ne manjka tirad, kot je slednja:

»Dneve (škof Fogar) preživlja z nenehnim kajenjem in klepetanjem, obiskovanjem na vse strani ter sprejemanjem obiskov iz vseh strani; njegovo nenehno govorjenje ne pozna nobene meje; zase ne zna zadržati niti najmanjše skrivnosti; naokoli razglaša, da ima na svoji strani cerkveno in civilno oblast s katerima, da manipulira po mili volji; ... itd.«²⁰

V naslednjih letih pa so poročila o Fogarju vse številnejša, posebno po letu 1934, ko je izbruhnil škandal v zvezi s spremembami v semenišču v Gorici (Klinec, 1979, 99). Šlo je za načrtovano koncentracijo vseh gojencev (iz semenišč v Kopru, Trstu, Poreču in Pulju) v semenišču v Gorici, kar je odsvetoval celo apostolski nuncij sv. Sedeža v Italiji, Francesco Borgongini Duca.²¹ Nič ni zaleglo, če je celo apostolski nuncij v Jugoslaviji Ermenegildo Pellegrinetti administratorja goriške nadškofije Sirottija smatral za neprimerne za tako opravilo,²² ker naj bi bil v vsej Jugoslaviji poznan kot »*mangia slavi*«. ²³ V semenišču je Sirotti nameraval ustvariti nekakšno jedro italijanskih dijakov - nacionalistov, svojih najzvestejših pristašev, ki jih je v ta namen pripeljal iz koprškega semenišča (Matta, 1983, 62).

Po prihodu dvanajstih italijanskih gojencev (očitno skrbno izbranih) iz koprškega v goriško semenišče je prišlo v Gorici do nacionalnih trenj med dijaki. Fogar je pozival k strpnosti in umiritvi nacionalnih strasti. Njegov poziv k strpnosti v enem od nagovorov dijakom je prišel v javnost (del škofovega govora, ki je bil strogo interne narave, je nenedoma objavil tržaški *Il Piccolo*) in Fogar je dal po preiskavi iz semenišča izključiti krivce.²⁴ To je sprožilo ponovno časopisno gonjo in nato policijske ukrepe proti slovenskim duhovnikom, zaposlenim v semenišču. V resnici je Fogar 3. januarja 1934 pred gojenci goriškega semenišča med drugim izjavil tudi, da se »*roditi kot Italijan ni nikakršna zasluga in nikakršna prednost*« (Matta, 1983, 62).

Potem ko je nadškofjski sedež v Gorici zasedel Carlo Margotti, se je napad na položaj škofa Fogarja še stopnjeval. V Margottijevih poročilih, ki so romala na mizo kardinala Pacellija, najdemo obtožbe in kritike vseh vrst, pritožbe in tajna poročila sta nenehno pošiljala nadškofu Margottiju tudi tržaški prefekt Carlo Tiengo in njegov naslednik dott. Eolo Rebugia, Margotti pa jih je (pre)pošiljal naprej v Vatikan.

Nadžkof Carlo Margotti je pošiljal kardinalu Paccelliju poročila v obsežnih elaboratih, ki se zaključujejo v podobnih tonih kot poročilo z dne 6. avgusta 1936:

19 Ne povsem odrasel mladenič.

20 Poročilo Luca Pasetta: Relazione della Visita Apostolica alla Venezia Giulia 28 Dicembre – 22 Marzo 1931 con Cinque Allegati; Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 832 – 833, Fascikel 474, dok. št. 61. (Na vseh dokumentih je lastnoročni podpis kardinala Eugenia Pacellija).

21 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 866–867, Fascikel 562, dok. št. 72.

22 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 866–867, Fascikel 562, dok. št. 70.

23 Tisti, ki naj bi »žrl Slované«.

24 Fogarjev govor naj bi po navedbi iz poročila goriškega prefekta izdal renegat, gojenec Enrico Knafelc, ki je bil tudi eden od štirih izključenih dijakov. (ACDS, CPC, mapa št. 3467, Musizza Carlo. Poročilo goriške prefekture na Notranje ministrstvo v Rim z dne 25. maja 1934.)

»Bilo bi dobro, da se škofa Fogarja prisili k odstopu in se mu ponudi kak nadškofijski naslov – da se reši čast škofovskega naziva. On bo že znal ceniti tak ukrep, s katerim bo lahko prikazal svojim pristašem tovrsten postopek celo kot resnično napredovanje. Najbrž jih je sposoben v to celo prepričati. To je postranskega pomena. Kar je pomembno, je mir v tej tako težko preizkušani škofiji Julijske krajine...«²⁵

Pa tudi intrigantskih pripomb, ki mečejo čudno luč na papeškega diplomata tako visokega ranga, kot je bil mons. Carlo Margotti, ne manjka:

»Moj tajnik, mons. Della Tolla, mi je o pogovoru s prednico sester iz Notre Dame de Sion prenesel tudi njeno mnenje, in sicer; da je škof Fogar nevrastenični bolnik, norec, trdovraten v svojih čudaških idejah, itd.«²⁶

Očitno pa je imel nadškof Margotti pravzaprav celo nalogo za tovrstna poročanja, saj zaključuje:

»Pripravljen sem nadaljevati poizvedbe in pridobiti še mnogo bolj natančne podatke o položaju tudi v obliki resnične preiskave, če bi sv. Sedež to želel, četudi se je v arhivu Državnega tajništva nabralo najbrž še preveč dokumentacije o tej zadevi.«²⁷

Kmalu za tem je nadškof Margotti kardinalu Pacelliju poslal še (podobna) pričevanja o škofu Fogarju s strani tržaškega prefekta Carla Tienga, ki je prav takrat zapuščal mesto prefekta.²⁸

Nazadnje je bil pripravljen načrt, ki je na drugi strani kazal na to, da škof Fogar očitno le ni bil tako nepriljubljen, kakor so o tem v Vatikan poročali Carlo Mecchia, vizitator Luca Pasetto, administrator Giovanni Sirotti ali nadškof Carlo Margotti. Odločili so se namreč, da naj odstavitev poteka v čim večji tajnosti in čim dlje od oči javnosti – če je mogoče, sploh kje daleč od Trsta. Nepodpisan dokument v državnem tajništvu namreč priporoča:

»Potrebno bi bilo poklicati škofa Fogarja v Bassano del Grappa, saj bo tako manj na očeh kakor v Rimu: to bo tudi zanj manj kompromitirajoče. Tam bo mons. Santoro, ki ga bo moral prepričati, da so stvari na taki točki, na kateri Sv. Sedež ne vidi več nobene možnosti, da bi lahko nadaljeval vodenje tržaške škofije. Torej naj razmisli, da odstopi iz mesta tržaškega škofa sam in s tem ne potisne Sv. Sedeža v mučen položaj, da bi ga moral odpoklicati sam. V položaju v katerem se nahaja Sv. Sedež, škof ne uživa več njegovega zaupanja. Vedeti mora, da nima več zaupanja Sv. Očeta, zaupanja, ki je nujno potrebno za opravljanje odgovornih nalog v škofiji.«²⁹

Naglavni greh škofa Fogarja je bil v vseh poročilih ta, da se je zavzemal za pravice Slovencev in Hrvatov v tržaški škofiji. Vse ostale intrige in pripombe, policijska mnenja in prefektova mnenja so zgolj povodi za intrige in za njegovo dokončno odstavitev.

Nazadnje je nastopila še »tretja stranka« v osebi kardinala Raffaela Carla Rossija, ki je izpeljal Fogarjev »prostovoljni odstop«. O tem preberemo v poročilu Engelbertu

25 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 61.

26 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 62.

27 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 62.

28 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 73.

29 Affari Ecclesiastici straordinari. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 70.

Besednjaku na Dunaj, saj je tokrat odstop, iz neposredne bližine škofa Fogarja, spremljal Božo Milanović:

“Morda si že slišal, da je Vatikan končno zadovoljil naše nasprotnike in žrtvoval škofa Fogarja. Prejšnji mesec je bil kardinal Rossi, Fogarjev nasprotnik in načelnik konzistorijalne kongregacije, ki odloča o usodi škofov, na potovanju v Bassano del Grappa in je tja pismeno poklical škofa Fogarja. Ko je 14. septembra prišel škof Fogar tja, naj bi mu kardinal Carlo Rossi rekel:

“Torej, ekselenca, v vaši škofiji je slabo, kakor je razbrati iz pritožb italijanskega klera?” Fogar mu je odgovoril, da je pripravljen odgovoriti na vse obtožbe, če mu jih navede. Izgleda pa, da je ta motivacija služila le temu, da se prikrije dogovor med vlado in Vatikanom. Potem je Rossi rekel Fogarju: “Sv. Oče hoče, da se odrečete škofiji; če pa se ne boste odrekli, boste vrženi (“sara deposto”).” Fogar je vprašal, ali papež res tako želi. Rossi je odgovoril: “Si.”³⁰

Škof Fogar (tako v poročilu, ki je bilo sestavljeno po Fogarjevem ustnem pričevanju Boži Milanoviću) je odgovoril, da se je po svoji vzgoji in duhu pač pripravljen pokoriti papeževi želji. Potem je podpisal izjavo za sv. Očeta, da se *“na njegovo željo”* odreka škofiji. Kardinal Carlo Rossi je tudi hotel, naj se Fogar umakne v kak samostan, kar pa je Fogar odbil. Poročilo nadaljuje:

»Dne 1. oktobra je odšel Fogar v Rim in je že bil pri papežu v avdijenci. (...) Preden je bil sprejet v avdijenco (sic!) je že prišlo na njegov naslov v Trst službeno obvestilo, da je sv. Oče sprejel njegov odstop.»³¹

OZADJE

Zaključil bom z navedbo dela daljšega poročila, ki ga je leta 1940 za dr. Engelberta Besednjaka, ki je tedaj delal v Beogradu, pripravil njegov sodelavec pesnik Stanko Vuk in v katerem opisuje pot ene od delegacij slovenske duhovščine v Rim ob izročanju spomenice. Stanko Vuk z njemu lastnim literarnim čutom in ironijo opisuje tudi siceršnji običajni potek prihodov deputacij primorske duhovščine v Rim. Tokrat je krščanskosocialna organizacija spomenico pripravila zato, ker je *“z datumom 26. julija izdal goriški nadškof Margotti rezervirani circular, v katerem težko obtožujejo slovensko duhovščino, češ, da ni naklonjena, če ne docela nasprotna vojni, ki jo vodita Italija in Nemčija”*.³² V odgovor je krščanskosocialna organizacija poskrbela za pripravo dveh spomenic. Prva naj bi prišla do *»škofovske kongregacije«*, za kar naj bi poskrbel msgr. Mirko Brumat, drugo pa naj bi poskusil spraviti do sv. očeta Stanko Vuk. Po vrnitvi Stanka Vuka, ki je v Vatikan odnesel pritožbo, je ta poročal:

“Že prejšnja pota v Rim so me potrdila v misli, da so naše zveze z Vatikanom na docela zgrešeni podlagi. (...). Kot najvišjo hierarhično ustanovo Cerkve, pa moramo smatrati Vatikan kot branilca hierarhije, doslednega, ortodoksnega, torej branilca vseh ukrepov

30 BA, dok. št. 417.

31 BA, dok. št. 417.

32 BA, dok. št. 377.

in korakov, ki jih narede škofje. Podpisnike spomenic, ki prihajajo na razne kongregacije proti škofom in njihovim ukrepom, smatrajo tam za upornike.

Pojasniti mi je (Rudolf Klinec, op. E. P.) to s krepkim primerom. Kot gojenec četrtega kurza je prihajal tudi on na škofovsko kongregacijo v Vatikanu, torej na tisto, na katero se mi vedno obračamo radi Santina in Margottija, kjer mu je dajal kardinal vodja razne pritožbe čez škofo, z nalogo, da označi, kako bi jih on rešil. Seveda je bila to le teoretična vaja. Ko je eno teh pisem rešil v smislu podpisnikov, mu je kardinal dejal: "Noi siamo qui per difendere l'autorita della chiesa e dei vescovi. I firmatari sono semplicemente dei preti ribelli. Guai a dare ragione a costoro. Sarebbe il principio della fine."³³ Spomenica v besedi je bila iz tržaške škofije! Moškat (Nikola Moscatello, op. E. P.) s katerim sva se docela spoprijateljila, me je opozoril na drugo hibo naših vatikanskih zvez. "Vi - mi je dejal - se poslužujete za zveze in priporočila Fogarja. Smem vas opozoriti, da ste na zelo zgrešeni poti. Kljub spoštovanju, ki ga imam do njega, morate vedeti, da je on za Vatikan dosledno le "un vescovo silurato"³⁴ in da vam njegovo priporočilo bolj škodi kakor koristi. Kajti ko se javite s pritožbo in njegovim priporočilom, smatrajo v Vatikanu, da hoče s tem Fogar le dokazati, kako pravilno je on deloval in kako se godi danes v Julijski krajini. S tem škodite Fogarju in sebi."³⁵

Tržaški zgodovinar Franco Belci navaja strogo zaupno pismo, ki ga je italijanski ambasador pri Svetem sedežu Bonifacio Pignatti Morano di Custoza dne 8. avgusta 1936 pisal tajniku zunanjega ministra Gaetana Ciana. V njem navaja besede kardinala Paccellija, po katerih naj bi »slovenska duhovščina grozila celo s shizmo, če bo Fogar zapustil svoje mesto, zato naj Fogar vpliva na pomiritev duhov v škofiji« (Matta, 1985, 92). No, po mnenju italijanskega ambasadorja pri Svetem sedežu pa naj bi bila shizma prava sreča, saj bi jih potem v 24-ih urah lahko vse skupaj vrgli čez mejo. Iz izjave lahko razberemo paradoksnost situacije, ko Vatikan problema slovenskih in hrvaških duhovnikov ni in ni uspel rešiti, ker je bila v pretesnem objemu režima.

Nazadnje je skušal v zadnjem trenutku za škofa Fogarja v Vatikanu intervenirati še ljubljanski škof Gregorij Rožman:

»Škof Rožman že ve in je pripravljen sprožiti akcijo, da jugoslovanski episkopat pošlje k papežu dva škofa v posredovanje, a izgleda, da do tega ne bo prišlo, ker je odstop že sprejet. Vse nas skrbi, kaj bo z nami. Zdi se, da se je Vatikan odločil podpirati fašistično politiko proti nam. Zadnje postopanje Margottija proti nam to tudi dokazuje, saj je mogoče predpostavljati, da dela po navodilih iz Vatikana.«³⁶

Kot je zapisal tržaški zgodovinar Giovanni Miccoli, pri odstopu škofa Fogarja nikakor ne moremo govoriti o pritisku ali celo spopadu med fašističnim režimom in vatikansko politiko, temveč ga lahko razumemo samo kot dokaz, kako globoko je uspela fašistična penetracija v Cerkvi (Miccoli, 1976, 31).

33 "Mi smo tukaj zato, da branimo avtoriteto Cerkve in njenih škofov. Podpisniki spomenice so, preprosto povedano, duhovniki uporniki. Gorje jim pritrjevati, to bi bil uničujoč princip..."

34 V dobesednem prevodu "torpediran in potopljen škof".

35 BA, dok. št. 377.

36 BA, dok. št. 417.

Zdaj, ko imamo dostop do dokumentov v Vatikanu, vemo, da je bilo to v Vatikanu odločeno že dosti poprej. Vsaj od leta 1930, ko so se pojavile ostre reakcije slovenskih in hrvaških katoličanov v Kraljevini Jugoslaviji, jugoslovanske škofovske konference in spomenice slovenske in hrvaške duhovščine iz Julijske krajine itd., je bil cerkveni vrh v Vatikanu že odločen enkrat za vselej rešiti vprašanje ozemelj, ki so bila po Rapalski razmejitvi leta 1920 priključena k Italiji.

Po sklenitvi konkordata in ureditvi razmer med Cerkvijo in državo v fašistični Italiji je bilo samo še vprašanje časa, kdaj bo trenutek dovolj primeren, da se prične z radikalnim urejanjem »problemov« znotraj Cerkve v Julijski krajini.

Princip enačaja med državljanstvo in nacionalno pripadnostjo, tako značilen za tedanjo fašistično Italijo, je tedaj - več kot očitno - veljal tudi v Vatikanu. In ne nazadnje – kdo si je lahko predstavljal, da ta ozemlja dejansko ne bodo pripadala italijanski državi »za vedno«. Kaj naj potem tu počne peščica iredentistično in nacionalistično usmerjenih duhovnikov ter njim naklonjenih škofov?

SKLEP

V romanu Ime rože Umberta Eca opat Abon, ko odpira primer umora v opatiji, nago-varja Viljema ter se ob tem sklicuje na njegovo nekdanjo inkvizitorsko prakso:

»V tej opatiji se je zgodilo nekaj, kar zahteva pozornost in nasvet pronicljivega in previdnega moža, kakršen ste vi. Pronicljivega, da odkrije, in previdnega, da (če je treba) zakrije. Dostikrat se namreč zgodi, da smo primorani ugotoviti krivdo ljudi, ki bi se morali odlikovati s svetostjo, in takrat je treba odstraniti zlo na tak način, da krivec ni izpostavljen javnemu preziru. Če pastir pogrēši, ga moramo ločiti od drugih pastirjev; a gorje, če bi ovce izgubile zaupanje v pastirje.« /.../ »Zato, mislim, da primerov, ki zadevajo napake pastirjev, ne moremo zaupati nikomur drugemu kot možem, kakršen ste vi, takšnim, ki ne znajo le razločevati dobrega od zla, temveč tudi presoditi, kaj je primerno in kaj ne« (Eco, 1984, 40).

»Tretja stran« se nam na primeru navideznih »mediacij« med sprtima stranema, na relacijah med Cerkvijo in državo v Julijski krajini med obema vojnama, kaže v tej luči. Kot uvodoma rečeno, je šlo pri papeških vizitacijah za fingirano vlogo »tretje strani« v izvedbi že dogovorjenih odločitev. Danes, po odprtju arhiva za obdobje papeža Pija XI. (1922 – 1939) nas preseneča velikodušna pripravljenost Vatikana »urejati zapletene razmere v Julijski krajini« v smislu pričakovanj vlade.

In vendar nas ob pregledu množice spomenic in pisem, ki jih na Vatikan naslavljajo slovenski cerkveni dostojanstveniki, posamezni duhovniki iz Julijske krajine, slovenska katoliška društva itd., še toliko bolj preseneča naivna vera in zaupanje primorske duhovščine v Vatikan, v Sv. Očeta, v »nedvomno« pravičnost sv. Sedeža itd. Le redkim je bilo jasno, da so zgolj nepomembni kmetje dogovorjene šahovske igre med Cerkvijo in državo.

Načelno vprašanje, ali je institut »tretje strani« kot povsem nevtralnega posrednika oziroma razsodnika sploh možen, se nam postavlja tudi v širši dimenziji. Kaj ni »tretja stran« odvisna - če nič drugega - na eni strani od lastnega in/ali domnevnega »splošnega

interesa« ali npr. od inercije družbenih norm, ki se praviloma skrivajo za »splošnim interesom«? Kaj ni Vatikan sledil preprostemu napotku, da je etično in moralno to, kar je za Cerkev koristno? Četudi dobljeno v zameno za sodelovanje s fašistično državo? Kako naj Cerkev širi svoje poslanstvo, če ob tem ne (po)skrbi za svoje interese? Tako se (je) glasi pogosto vprašanje v zapletenem zgodovinskem obdobju kot kontekstu.

In nazadnje stopa tudi zgodovinar v vlogo »tretje strani«, ko kot posrednik med preteklostjo in sedanostjo vstopa v diskurze (o) preteklosti. Tudi če bi bil zgodovinar sposoben domnevno nevtralnega opazovanja, bi ga določila že izbira snovi, že po definiciji pa npr. ne more biti referenca za moralne sodbe. Po drugi strani pa je zgodovinar, ki se s temi problemi nikoli ni srečal - zgolj kronist. Torej je nujno tudi sam v sporni vlogi »tretje strani«.

VISITATIONS IN VENEZIA GIULIA IN THE INTERWAR PERIOD

Egon PELIKAN

University of Primorska, Science and Research Centre,
Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail.: egon.pelikan@zrs.upr.si

SUMMARY

The paper analyses the role of the »third party« in the case of the relations between the Vatican and the fascist government in »resolving the situation« in the dioceses of Venezia Giulia in the 1930s where the majority of the population was Slovenian and Croatian. After the conclusion of the Concordat of 1929, due to the high impact and important role of the Slovenian and Croatian clergy among the population, the situation in Venezia Giulia was a very sensitive one for the Church and as such demanded a cautious policy.

The author illustrates the role of the apostolic visitors (»the third party«), as it appeared in these specific cases and as it transformed from the institute aiming to provide »fair and independent mediation« into its exact opposite – an executor (application instrument) of the decisions already taken by the centres of power (Rome and the Vatican), thus representing only an appearance of independence, neutrality and fairness characteristic of the role of the »third party«.

The Vatican, which was caught up in »dangerous liaisons« with the government in Rome, sent apostolic visitors to Friuli Venezia Giulia to act as the "third party" and investigate the situation on the ground (visitor Luca Pasetto, visitor Rossini, etc.). As a rule, these visitations were followed by replacements of »unfit« people at the diocesan and other positions of the church hierarchy of Venezia Giulia.

Key words: Venezia Giulia, Catholic Church, fascism, visitations, vatican hierarchy

VIRI IN LITERATURA

- Archivio Centrale dello Stato (ACDS), Caselario politico centrale (CPC)**, mapa št. 3467, Musizza Carlo. Poročilo goriške prefektуре na Notranje ministrstvo v Rim z dne 25. maja 1934.)
- Affari Ecclesiastici straordinari (AFS)**. Italia (III. Periodo), Posizione 832–833, Fascikel 474, dok. št. 61. Poročilo Luca Pasetta: Relazione della Visita Apostolica alla Venezia Giulia 28 Dicembre – 22 Marzo 1931 con Cinque Allegati; (Na vseh dokumentih je lastnoročni podpis kardinala Eugenia Pacellija).
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 866–867, Fascikel 562, dok. št. 72.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 866–867, Fascikel 562, dok. št. 70.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 61.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 62.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 62.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 73.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 703, Fascikel 166, dok. št. 70.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 832–833, Fascikel 474, priloge.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 832–833, Fascikel 474, priloge.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 856–8587, Fascikel 552, dok. št. 40. Pismo Frančiška Borgie Sedeja Piju XI. z dne 3. novembra 1931.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 856–857, Fascikel 552, dok. str. št. 32–41. Odzivi na Sedejev odstop v Jugoslaviji in prevedeni članki iz jugoslovskega časopisja ter Pellegrinettijevi komentarji in nasveti.
- Affari Ecclesiastici straordinari**. Italia (III. Periodo), Posizione 857–858, Fascikel 554, dok. str. št. 11–13. Poročilo Giovannija Sirottija v Vatikan in spremna dokumentacija (pridobljena s strani kvesture v Gorici).
- BA**, (Arhiv Engelberta Besednjaka v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici) dok. št. 53.
- BA**, dok. št. 58. Poročilo Janka Kralja Engelbertu Besednjaku o prihodu vizitatorja Luca Pasetta v Julijsko krajino z dne 14. februarja 1931.
- BA**, dok. št. 117. Tipkopis poznejše brošure (“Vigilans”) z datumom 11. februar 1932. Kot je razvidno iz besedila, je bila tudi ta brošura sestavljena na podlagi poročil iz Julijske krajine, ki jih je pošiljala organizacija na Dunaj.
- BA**, dok. št. 143. Pismo Engelberta Besednjaka Janku Kralju z dne 1. oktobra 1931.

- BA**, dok. št. 149. Pismo “goriških prijateljev” Besednjaku (brez datuma, toda glede na vsebino je iz druge polovice septembra 1934).
- BA**, dok. št. 328. Poročilo organizacije (podpisan Janko Kralj) Engelbertu Besednjaku in Jožetu Bitežniku z dne 28. novembra 1931.
- BA**, dok. št. 377. Poročilo Stanka Vuka Engelbertu Besednjaku z dne 24. avgusta 1940.
- BA**, dok. št. 417. Pismo Boža Milanovića Jožetu Bitežniku z dne 9. oktobra 1936.
- BA**, dok. št. 417. Pismo Boža Milanovića Jožetu Bitežniku z dne 9. oktobra 1936.
- BA**, dok. št. 496. Pismo Bože Milanovića Engelbertu Besednjaku z dne 25. maja 1936.
- Belci, F. (1985):** Chiesa e fascismo a Trieste: storia di un vescovo solo. *Qualestoria*, Trst, Istituto regionale per la storia del movimento de liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 12, 3, 43–99.
- Eco, U. (1984):** Ime rože. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Juvančič, I. (1975):** Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu. *Goriški letnik*, Nova Gorica, Goriški muzej, 2, 2, 101–117.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi – Primorska 1925–1935. Koper, Založba Lipa.
- Kacin Wohinz, M. / Pirjevec, J. (1998):** Storia degli sloveni in Italia 1866–1998. Benetke, Marsilio.
- Kacin Wohinz, M. (1977):** Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928. I. in II. knjiga, Koper, Založba Lipa.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi. Koper, Založba Lipa.
- Klabjan, B. (2010):** Nation and Commemoration in the Adriatic. The Commemoration of the Italian Unknown Soldier in a multinational area: the case of the former Austrian Littoral. *Acta Histriae*, 18, 3, 399–424.
- Mannova, E. (2005):** Slovaška zgodovina. Ljubljana, Slovenska matica.
- Klinec, R. (1979):** Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica, Mohorjeva družba.
- Matta, T. (1983):** Come si sostituì un Vescovo. *Aspetti dell'italianizzazione nella Archidiocesi di Gorizia (1929–1934)*. *Qualestoria*, Trst, Istituto regionale per la storia del movimento de liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 10, 3, 45–66.
- Mattiussi D. (1992):** Rapporto al Duce, *Qualestoria*. Trst, Istituto regionale per la storia del movimento de liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 19, 2, 73–87.
- Micoli, G. (1976):** La Chiesa di fronte la politica di snalizzazione. *Bollettino*, Istituto regionale per la storia del movimento de liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trst, 3, 2, 28–32.
- Pelikan, E. (2002):** Slovensko Primorje v odnosu med Cerkvijo in italijansko državo do leta 1941. V: *Država in Cerkev, Razprave*, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 299–308.
- Pelikan, E. (2002):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Ljubljana, Nova revija.
- Rožac Darovec, V. (2010):** Narod, država in identitete v obmejnih prostorih. *Acta Histriae*, Koper, 18, 1, 217–228.